

AKCIONA ISTRAŽIVANJA — NOVA METODOLOŠKA PARADIGMA U SOCIJALNOM RADU

ALEKSANDAR HALMI
Pravni fakultet Zagreb

Autor iznosi glavne prednosti i nedostatke akcione metodologije u odnosu na ostale modele i strategije aplikativnih istraživanja. U socijalnom radu koji stoji na pozicijama radikalizma, akciona istraživanja imaju veliko značenje jer omogućavaju socijalnom radniku-istraživaču da se neposrednije uključi u socijalni prostor i sam postane aktivni učesnik promatranih procesa. Akciona istraživanja zastupaju humanističku poziciju i u prvi plan stavljaju čovjeka i njegove potrebe. Glavni nedostaci akcione metodologije su: subjektivizam, ekstremni »akcionizam« i »empirizam«, te nedostatak tipološke klasifikacije.

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina pojavio se veći broj publikacija¹ s pretenzijama autora da konstituiraju »novu metodologiju«, nasuprot klasičnoj struji u društvenim znanostima. Protagonisti te nove struje stoje na stanovištu da metodologija društvenih znanosti treba biti kritička i radikalna u pristupu socijalnim problemima, za razliku od pozitivizma i sociološkog tehnicizma. Stoga nastojanja ove grupe autora treba shvatiti kao radikalni pokušaj kritike pozitivizma u društvenim naukama (da bi društvena nauka, kao što kaže C. W. Mills, postala relevantna za sam društveni život i ljudsku egzistenciju). Kritizirajući osnove na kojima počiva tradicionalna metodologija, pobornici nove struje traže takva rješenja koja bi omogućila da društvene nauke dostignu nivo svijesti svog vremena, kako bi bile spremne da se uhvate ukoštac s bitnim problemima ljudske egzistencije.

Problematika određivanja i definiranja predmeta akcionih istraživanja u društvenoj praksi ispunjena je još uvijek mnogobrojnim neriješenim teorijskometodološkim pitanjima. Stoga su i metodološki problemi ove vrste socioloških istraživanja još i danas vrlo sporni. Nerazvijenost spoznajno-teorijske osnove i pojmovnokategorijalnog sistema u nizu društvenih znanosti jedno je od osnovnih obilježja koje otežava pojmovno i predmetno određivanje akcionih istraživanja. Ti epistemološki problemi rezultat su nedovoljno jasno definiranog položaja akcionih istraživanja u odnosu na ostale strategije i modele aplikativnih istraživanja.

¹ Taj novi val najavio je Heinz Moser u svom poznatom djelu: *Aktionsforschung als kritische Theorie der Sozialwissenschaften*, Kösel Verlag, München, 1975. Zatim slijede publikacije: F. Haag, *Aktionsforschung*, Juventa, München, 1972; J. Howard, *Where it's a Radical Perspective in Sociology — a Critical View*, The Dorsey Press, Illinois, 1972; G. A. Gilli, *Kako se istražuje* (Come si fa ricerca), Školska knjiga, Zagreb, 1974; A. Franko, *Kvalitativna metodologija in akcijsko raziskovanje v sociologiji*, neob. dokt. dis., Fiziološki fakultet, Zagreb, 1980.

Poseban problem predstavlja određivanje predmeta akcionih istraživanja u području socijalnog rada, a za to postoje i izvjesni opravdani razlozi. S jedne strane, to je pitanje naučnog zasnivanja jedne posebne ljudske djelatnosti kakva je socijalni rad, a s druge strane nameće se problem određivanja prirode aktivnosti na koju se ova disciplina odnosi, tj. predmeta njenog proučavanja. Smatram da su ta dva razloga uvjetovali bitne teškoće koje su se pojavile u definiranju aplikativnih istraživanja u socijalnom radu.

Međutim, sve opsežniji rezultati istraživanja epistemoloških osnova socijalnog rada ukazali su na neophodnost postojanja novog metodološkog pristupa u okviru tradicionalne, funkcionalističke metodike naslijeđene iz anglo-američkih škola za edukaciju socijalnih radnika. Isto tako i kritička ocjena pozitivističke metodologije² i naučnih mogućnosti socijalnog rada³ doprinijela je da se na vrijeme odbace pretjerane teorijske ambicije. Realno ocjenjujući stanje suvremenog socijalnog rada, mogu sa dovoljnom dozom sigurnosti reći da orijentacija ove discipline na što egzaktnija akciona istraživanja ima svoju pozitivnu stranu, jer predstavlja relativno uspješan prekid sa spekulativnim tradicionalnim nasljeđem socijalnih znanosti, kao i prevladavanje parcijalnih istraživanja koja su svojstvena posebnim sociologijama. Ipak, taj pozitivan put u egzaktnost odvodi mnoge istraživače u jednostrani empirizam, koji ih pri definiranju akcionih istraživanja navodi na vrlo uska područja u kojima vrše svoja istraživanja. Ta tendencija je neodrživa, jer se na takav način ne uspijeva naučno objasniti kompleksne socijalne fenomene koji se tim istraživanjima otkrivaju. Drugim riječima, saznanje da se ne smiju odvajati empirijska, a time i akciona istraživanja, od teorijskih istraživanja, postaje sve više *credo* i jedini način rješavanja krize u kojoj se našao socijalni rad danas.

Pristupajući problemu definiranja akcionih istraživanja, mogao sam uočiti da se u postojećoj znanstveno-teorijskoj literaturi susreće velika heterogenost teoretsko-tematskih definicija, koje su mahom fragmentarne jer nisu nastale kao rezultat sistematskog bavljenja problematikom vezanom uz konstituiranje akcionih istraživanja u socijalnom radu. Akciona istraživanja je u stvari teško diferencirati od ostalih strategija i modela aplikativnih istraživanja. Osim toga, ona nisu ni metodološki formiran koncept. Teoretskometodološki gledano, opredijelio bih se za tvrdnju da je to jedan difuzni i ambivalentni skup strategija, modela, eksperimenata i teorijskih elaborata. Pored termina akciono istraživanje pojavljuju se još i slijedeći termini: intervenciono terensko istraživanje,⁴ akcijska sociologija,⁵ demokratski kvazi eksperiment,⁶ eksperimentalna socijalna inovacija,⁷ problemski usmjereno ali terenski inducirano istra-

² Berger, P., *Inovation to Sociology, a Humanistic Perspective*, Doubleday, New York, 1963.

³ Nedeljković, Y. R., *Socijalni rad*, knjiga I, Beograd, 1982.

⁴ Bodeman, M., Überlegungen zu praxisbezogenen Sociologie am Beispiel der teilnehmenden Beobachtung, v. Badura, izd. *Seminar: Angewandte Socialforschung*, Suchrcamp, 1976.

⁵ Etzkowitz, H., Schaflander, G., Formiranje institucija — nova sociologija, *Ideje*, Vol. 11, №2—3, 1979.

⁶ Rus, V., *Eksperimenti u demokratizaciji radnih odnosa*, Filozofski fakultet, Zagreb, 1978.

⁷ Haag, F., *Socialforschung als Aktionsforschung*, v. Haag — Küger — Schwarzel — Wildt, izd. *Aktionsforschung*, Juventa Verlag, 1972.

živanje,⁸ sociopsihološka intervencija,⁹ borbena istraživanja,¹⁰ sudjelujuće promatranje¹¹ i akcioni eksperiment.¹²

Svi ti termini upućuju na to da se radi o jednoj specifičnoj vrsti istraživanja, kojega obilježava težnja da se uz saznanje predmeta istraživanja, kao cilj istraživanja pojavi promjena društvenih odnosa unutar grupe, zajednice, pojedinca ili procesa koji se istražuje. Obično se radi o nastojanjima da se sanira ili poboljša socijalni status materijalno i kulturalno deprivilegiranih slojeva stanovništva i da se povede borba za demokratizaciju i humanizaciju odnosa u životnoj i radnoj sredini čovjeka. Time se nastoji, u izvjesnoj mjeri, prevladati razdvojenost između društvene akcije i misli o društvu, tako da socijalni radnici — istraživači postanu aktivni učesnici socijalnih procesa koji se promatraju. Istraživani subjekti, opet, prestaju biti pasivni objekti pa iznose svoje stavove o mišljenjima istraživača, kao što i na osnovi interakcije u istraživanju mijenjaju svoje djelovanje. Upravo taj momenat »dezobjektivizacije« jest ona linija koja diferencira pravo akcijsko istraživanje od drugih modela aplikativnih istraživanja, svojstvenih pozitivističkoj metodologiji.

Akcionom istraživačkom projektu prethodi analiza dane situacije, koju istraživač ili istraživački tim mora identificirati, kontrolirati, a zatim i evaluirati njen učinak s ciljem rješavanja praktičnih problema. U tom svojevrsnom procesu stalno su prisutna tri elementa: akcijsko-praktični, istraživačko-znanstveni, dok se treći elemenat, intervencijsko-akcioni, mora odvijati u jednakopravnom odnosu sa subjektom istraživanja. Radi se, dakle, o vrsti istraživanja koje se izrazito demokratski usmjerava i provodi. Stoga je jedan od općeprihvaćenih zahtjeva da se »nova metodologija«, kako kaže Z. Golubović, »... uključi neposrednije u sam život i da bude ne samo njegov prisutni svjedok već i aktivni činilac, što pretpostavlja odbacivanje mnogih ukorenjenih mitova: mita o neutralnosti, o neangažovanoj objektivnosti i o naučnosti koja je sasvim očišćena od političkih i ideoloških primesa, mita o sociologu koji svoju ličnost ostavlja kod kuće, ili je ponovno navlači kao masku u javnom životu, ponašajući se u istraživačkom radu isključivo kao stručnjak kojeg se ne dotiču ljudske slabosti ni strahote ovog sveta«.¹³

Predstavnici »radikalnog socijalnog rada« nastoje dokazati tezu da socijalni radnik, koji se bavi socijalnim istraživanjima, ne može biti »izvan borbe« i da logički nije moguće ne zauzeti stav prema postojećim socijalnim problemima. Nasuprot »tradicionalnoj metodi« u socijalnom radu, metodologija akcionog istraživanja definirana je kao metodologija angažiranja. Ona ne samo da osporava mogućnost postojanja neutralnog socijalnog rada, već postavlja i pitanje da li je takav rad uopće poželjan, budući da kritički i radikalno orijentiran socijalni rad mora nastati kao izazov društvenom status quou. U tom smislu ide i Titmussova značajna podjela između ciljeva socijalnog rada i akademskih disciplina koje se bave samo faktografskim (sociografskim) opisanjem društvenih fenomena: »Sve je započelo u sociologiji — na području

⁸ Haag, F., Ibid.

⁹ Loureau, R., *L'analyse institutionnelle*, Les Editions Minuit, 1970.

¹⁰ Rapoport, R., Three Dilemmas of Action Research, *Human Relations*, № 23, 1970.

¹¹ Whyte, W., Making the most Participant Observations, *The American Sociologist*, Vol. 14, № 1, 1979.

¹² Jilek, M., *Omladinske radne akcije — Problemi i perspektive*, CDD, Zagreb, 1982.

¹³ Golubović, Z., Tendencije »nove sociologije«, *Sociologija*, Beograd, 1978, br. 2—3, 197.

koje neki sociolozi nazivaju socijalnom patologijom, no dok se sociologija zani-
ma samo za identificiranje i opisivanje socijalnih problema (samoubojstva,
zločini, siromaštvo itd.), socijalni rad zanima akcija. Ona počinje od socijalne
patologije, pa preko socijalnog zakonodavstva i socijalne politike dolazi do
proučavanja samog izvršenja akcije, da bi završila u svojevrsnom istraživanju
potrošnje: kako socijalne službe utječu na potrebe običnih građana?¹⁴ Ta
Titmussova podjela kritički ponavlja ono što je dalo već tradicionalno razli-
kovanje između »čistih« i »primijenjenih« društvenih znanosti. Na osnovu
takvog shvaćanja socijalni rad nailazi na svoju specifičnu primjenu u meto-
dama akcionih istraživanja, u cilju razvijanja i humaniziranja životne i radne
sredine čovjeka. U pitanju su, dakle, sadržaji pojedinih akcija, specifičnog
karaktera, kao što su zadovoljavanje socijalnih potreba i problema kao i ak-
tivnosti na njihovom rješavanju.

Vrijednost akcionih istraživanja čini prevladavanje jaza između teorije
i prakse socijalnog rada, pri čemu se ne zaobilazi osnovni cilj svake nauke
(pa tako i socijalnog rada), a to je spoznaja. Međutim, iako je metodologija
akcionih istraživanja svojevrsan napredak u društvenim istraživanjima, ipak
se ni ova metodologija ne može bez rezervi prihvatiti u cijelosti. Kritičke pri-
mjedbe koje bih ovdje izložio su slijedeće:

— protagonisti akcione metodologije (Lewin, Moser, Haag, Gilli itd.) izno-
se samo najopćenitije ideje, čija je metodološka konkretizacija krajnje subjek-
tivistička. Unoseći ljudsku dimenziju u empirijska istraživanja (dezobjekti-
vizacija), a ostavljajući malo ili nimalo mjesta kvantitativnoj analizi, pred-
stavnici ove struje još dublje uranjaju u subjektivizam. Poznato je, naime,
da akciona istraživanja nisu trenutačne »blitz« ankete, već su to longitudi-
nalna istraživanja koja traju duže vremensko razdoblje. Kao rezultat takvih
istraživanja dobiva se na tisuće stranica prikupljenog materijala (Whyte). Ku-
vačić se tu opravdano pita kako taj materijal srediti i sistematizirati, da bi se
iz njega mogli dobiti znanstveno-relevantni rezultati.¹⁵ U makro empirijskim
istraživanjima, u kojima se operira klasičnim statističkim tehnikama, tog pro-
blema nema jer se na osnovi stroge procedure pri testiranju hipoteza vidi da
zaključci nisu proizvoljni. Međutim, kada istraživač ne koristi taj statistički
instrumentarij, ne preostaje mu ništa drugo nego da traži da mu se vjeruje.
Rezultati njegovog istraživanja mogu se provjeriti jedino onda ako istu soci-
jalnu situaciju promatraju i proučavaju drugi istraživači i ako se njihovi re-
zultati usporede. Prema tome, akcionom istraživačkom projektu može se za-
mjeriti što ne ispunjava kriterije objektivnosti, reliabilnosti i validnosti.

— slijedeći prigovor odnosi se na ekstremni »akcionizam« i »empirizam«.
Utvrđeno je, naime, da se bez dijaloškog i kooperativnog odnošenja svih su-
dnika (diskurs), akciono istraživanje može vrlo lako izroditi u »akcionizam«
ili »empirizam«. Dileme empirizma i akcionizma, kao što kaže F. Adam, »po-
vezane su s centralnim polazištima akcijskog istraživanja: prvo, da se radi o
intervenciji odnosno iniciranju socijalne promjene, drugo, da se radi o gene-

¹⁴ Pinker, R., *Socijalna teorija i socijalna politika*, Biblioteka socijalnog rada, Zagreb, 1974, 13.

¹⁵ Kuvačić, I., O prednostima i nedostacima kvalitativnog pristupa u sociologiji, *Revija za sociologiju*, br. 3—4, 1973, 82.

riranju teorije. Djelatna su, prema tome, dva interesa, a o onom koji bude prevladao ovisi tok projekta. Isto tako, moguća je paralelna pojava akcionizma i empirizma. S jedne strane to znači izlaz u pragmatičnu i naučno nereflektiranu akciju, a s druge strane u beskonačnu refleksiju podataka i informacija i njihovu teoretsku elaboraciju koja služi »otuđenom« samopotvrđivanju istraživača.¹⁶ U slučaju akcionizma, zanemareni su harmonični odnosi između istraživača i istraživanih subjekata, pa to dovodi do odsutnosti refleksije suučesnika istraživanja odnosno akcije, dok u slučaju empirizma dolazi do gomilanja podataka (hard data) i generiranja teorije »pod svaku cijenu«.

—osim toga, kao što primjećuje Kuvačić,¹⁷ akciona istraživanja vezana su uz neke etičke probleme, kojih gotovo i nema kada se primjenjuju kvantitativne metode i tehnike. Naime, kvantitativna istraživanja obuhvaćaju velika područja s velikim populacijama, pa su rezultati u tolikoj mjeri uopćeni da, u pravilu, nikoga posebno ne pogađaju. Suprotno tome, neke tehnike akcionog istraživanja, kao npr. sudjelujuće promatranje i dubinski intervju, nužno su ograničene na pojedince, manje grupe i lokalne zajednice, pa je objavljivanje rezultata istraživanja prilično delikatna stvar jer je gotovo uvijek vjerojatno da će izazvati negodovanje nekih pojedinaca ili grupa. Za onog tko istraživanje vrši s »vrijednosno-neutralne« pozicije, takvi problemi ne postoje. Njegova je jedina obaveza poštivanje principa objektivnosti, to jest nepristrano izvještavanje o onome što opaža, pa je svaki prigovor koji se ne odnosi na tu obavezu za njega nenaučan i bespredmetan.

— razmatrajući problem odnosa teorije i prakse socijalnog rada treba u prvi plan istaknuti ulogu sudjelujućeg promatranja kao jedne od dominantnih tehnika akcionih istraživanja. Ovaj postupak je idealan oblik koji pruža smislaonu metodologiju, jer je istraživač u isti mah i aktivni suučesnik u životu proučavane zajednice. U praksi je to najbolje potvrdio »bostonski eksperiment« W. Whytea, koji je proučavao talijanske potkulture u slumovima. Istina je da je uvođenjem tehnike sudjelujućeg promatranja moguće srušiti »pozitivistički mit o objektivnosti«, ali se na taj način gubi iz vida postojanje različitih društvenih interesa u proučavanoj sredini, a isto tako dolazi do opasnosti od pretjerane identifikacije istraživača sa istraživanim subjektima, čime se gube šire perspektive znanstvenog rada uslijed sužavanja pažnje istraživača.

— posljednji prigovor je da metodologija akcionih istraživanja ne daje uporište ni za kakvu tipološku klasifikaciju, budući da samo označava postulate za opće odredbe akcionih istraživanja (Moser, Haag, Lewin). Kao što znamo, prvi je korak u svakom znanstvenom istraživanju izrada sistematske klasifikacije i tipologije činjenica koje nas okružuju, tj. ono što bismo jednostavno mogli nazvati »uvođenjem reda u kaos«. Bez toga akciona istraživanja gube svoj znanstveni dignitet i svode se na pustu faktografiju.

No i pored brojnih prigovora, vidljivo je da akciona metodologija zastupa humanističke pozicije i empirijskim istraživanjima vraća onu ljudsku dimen-

¹⁶ Adam, F., K teoriji i metodologiji akcijskog istraživanja, *Revija za sociologiju*, Vol. X, № 3—4, Zagreb, 1980, 215.

¹⁷ Ibidem.

ziju, koju Glass formulira na slijedeći način: »Najviša obaveza za društvenog naučnika — humanistu nije obožavanje nauke već interesovanje za čovjeka«. ¹⁸ Metodologija akcionih istraživanja u socijalnom radu obuhvaća čitav niz različitih stajališta, koja pružaju materijal za stvaranje zajedničke osnove za formuliranje kritičkog odnosa prema akademskim disciplinama i njihovim tradicionalnim metodologijama koje na prvo mjesto stavljaju stohastičke i matematičke modele u proučavanju čovjeka. Tu se uključuje stajalište etnometodologije, simboličkog interakcionizma, fenomenološki pravac u sociologiji i drugo (W. Mills, A. Gouldner, K. Lewin i dr.). Tako je metodološka paradigma, čiji je tvorac bio Kurt Lewin, postala nova ortodoksija među mlađom generacijom američkih sociologa i kulturnih antropologa. Njena suština je u tome što svoju pažnju usmjerava na proučavanje čovjeka u interakciji i to ne sa stajališta pozitivizma, već tako što ponovno postavlja pojedinačnu osobu na njeno pravo mjesto, kao glavnog nosioca akcije. Ljudi ponovno postaju svjesni mogućnosti da su oni ti koji kreiraju društvo, ali isto tako da se mogu boriti protiv njega i mijenjati ga. Humanistička pozicija, koju zastupa i brani akciona metodologija, uspostavlja takav odnos prema čovjeku da zadržava onoliko neposrednosti, bogatstva i ličnog kvaliteta koliko je to moguće.

ALEKSANDAR HALMI

**ACTION RESEARCH — NEW METHODOLOGICAL PARADIGM IN
SOCIAL WORK**

The author analyses the main advantages and deficiencies of actional methodology in relation to other models and strategies of applicative analysis. As social work parts from the position of radicalism, the action research gains importance by enabling the social worker-investigator to be directly included into the social space and to become himself an active participant of the process observed. The actional analysis based on the humanist position is primarily interested in man and his needs. The main deficiencies of actional methodology are: subjectivism, »actionalism«, »empirism« and the lack of typological classification.

¹⁸ Glass, F., *The Humanistic Challenge to Sociology*, in: Glass, F. i J. Staude, *Humanistic Society*, Goodyear Publ. Comp. Inc., Pacific Palisades, California, 1972, 6.